

BATI
İSLAM ALGISININ
ARKEOLOJİSİ

Fuat AYDIN

eski
yeni
YAYINLARI

Eskiyei Yayınları: 6

BATI İSLAM ALGISININ ARKEOLOJİSİ

Fuat AYDIN

Kapak Resmi: İtalyan romancı Boccaccio'nun (1313-1375) *De Casibus Virorum Illustrium*'un Laurent de Premierfont tarafından Fransızca'ya yapılan çevirisinden (1409) alınmıştır. Burada, Hz. Peygamber'in omzunda yem yemeyi öğrettiği bir güvercinin bulunduğu ve bunun Kutsal Ruh olup vahyi onun kulağına fışıldadığı; sesini duyunca kendisine gelmeye alıştığı bir boğanın boynuzlarına bir kitap yerleştirdiği ve sesini duyunca yanına geldiğinde ise, bu kitabın Tanrı tarafından kendisine gönderildiğini söylediğine dair, Batı dünyasındaki rivayetler resmedilmektedir.

© FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti. (Sertifika no:13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
AYDAN BASIM ve YAYIM LTD. ŞTİ.
Örnek Sanayi Sitesi Alinteri Bulvarı
364. Sokak No: 4 Ostim/ANKARA
Tel: 0312.354 46 27-28

1. Baskı: Mart 2011
2. Baskı: Nisan 2018

ISBN: 978-605-5978-54-9

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİCARET LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No:14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0 312) 310 08 60 - Fax: (0 312) 311 47 89
web: www.eskiyeni.org • e-mail: fcr@fcr.com.tr

BATI
İSLAM ALGISININ
ARKEOLOJİSİ

Fuat AYDIN

Ankara 2018

Prof. Dr. Fuat AYDIN

1965'te Gümüşhane Şiran'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. 1987 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Dört yıl Ankara'da ve iki yıl İstanbul'da öğretmenlik yaptı. 1993 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne Dinler Tarihi araştırma görevlisi olarak girdi. 1994'te Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, *Ali b. Rabben et-Taberi ve er-Redd ale'n-Nasârâ* adlı tezle yüksek lisansını ve 2000 yılında aynı enstitüde *Pavlus ve Din Anlayışının Yansımaları* adlı çalışmasıyla doktoraasını tamamladı. 2006 yılında doçent, 2011 yılında profesör oldu. Halen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Aşağıda zikredilenlerin yanı sıra, telif/tercüme kitap ve makaleleri vardır.

Pavlus Hıristiyanlığına Giriş, 2. Baskı: Eskiyei Yayınları, Ankara 2017.

Batı İslam Algısının Arkeolojisi, 2. Baskı: Eskiyei Yayınları, Ankara 2018.

Birunî ve Şehristanî'nin İzinde Dinler Tarihi Yazıları, Eskiyei Yayınları, Ankara 2012.

George Dumezil'den Dinler Tarihi Dersleri, Eskiyei Yayınları, Ankara 2012.

Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı, Eskiyei Yayınları, Ankara 2013.

Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, Ataç Yayınları, İstanbul 2005, 3. Baskı: Eskiyei Yayınları, Ankara 2018.

Talal Asad, *İntihar Eylemleri*, Eskiyei Yayınları, Ankara 2012.

Dinler Tarihi İncelemelerinde Çağdaş Yaklaşımlar (1945'den Günümüze), (ed.), 2. Baskı: Eskiyei Yayınları, Ankara 2017.

Bruce G. Trigger, *Arkeolojik Düşünce Tarihi*, Eskiyei Yayınları, Ankara 2014.

Kur'an'daki Hanıfler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar, Eskiyei Yayınları, Ankara 2016.

William Brede Kristensen, *Dinin Anlamı-Dinî Eylemlerin Fenomenolojik Okunuşu*, Eskiyei Yayınları, Ankara 2017.

Klasik Çin Düşüncesine Giriş, Eskiyei Yayınları, Ankara 2018.

*Eřim Sevim,
kızım Feyza Betül ve
ođlum Ömer Faruk Aydın'a...*

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖN SÖZ	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
DOĞU VE BATI HİRİSTİYANLARININ İSLAM ALGILARI VE BU ALGILARDA YAŞANAN DEĞİŞMELER	17
I. DOĞU HİRİSTİYANLARININ İSLAM ALGISI	19
II. LATİN BATI HİRİSTİYANLARININ İSLAM ALGISI	23
İKİNCİ BÖLÜM	
DOĞU VE BATI HİRİSTİYANLARININ İSLAM ALGISININ MUHTEVASI	29
I. DOĞU HİRİSTİYANLARININ İSLAM ALGISININ MUHTEVASI	31
II. BATI HİRİSTİYAN DÜNYASININ İSLAM ALGISININ MUHTEVASI	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
LATİN BATI İSLAM ALGISININ DOĞULU KAYNAKLARI	53
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
RİSÂLETÜ'L-KİNDİ/APOLOGY OF AL-KİNDİ VE LATİN BATI İSLAM ALGISININ OLUŞUMUNDAKİ YERİ	61
I. RİSÂLETÜ'L-KİNDİ/APOLOGY OF AL-KİNDİ	63
II. KİNDİ'NİN RİSÂLESİ'NİN MUHTEVASI	74
III. KİNDİ'NİN RİSÂLE'SİNİN LATİNCEYE ÇEVİRİLİŞİ	97
IV. RİSÂLE'NİN BATI KÜLTÜRÜNE ETKİSİ	98
V. RİSÂLE'NİN YAZMA NÜSHALARI VE BASKILARI	106
BEŞİNCİ BÖLÜM	
RİSÂLETÜ'L-KİNDİ VE PETRUS ALFONSI	109
I. DIALOGI CONTRA IUDAEOS/DIALOGUE AGAINST JEWS/YAHUDİLERE KARŞI DİYALOGLAR	113
II. PETRUS ALFONSI VE İSLAM	115
III. DIALOGI/DIALOGUE'NİN BASKILARI	118

IV. ALFONSI'NİN <i>DIALOGI/DIALOGUE</i> 'SİNİN KAYNAKLARI	119
V. <i>DIALOGI/DIALOGUE</i> 'NİN ALFONSI SONRASI BATI İSLAM ALGISI- NA ETKİSİ	120
SONUÇ	125
EKLER	
EK I: KİNDİ'NİN <i>RISÂLE</i> 'SİNİN ARAPÇA YAZMALARI	129
EK II: PETRUS ALFONSI'NİN <i>DIALOGI CONTRA IDAEOS</i> 'UN EL YAZMA- LARININ AVRUPADAKİ COĞRAFİ DAĞILIMI	130
EK III: PETRUS ALFONSI'NİN <i>DIALOGI CONTRA IUDAEOS</i> 'UNUN EL YAZMALARININ YAZILDIĞI YÜZYILLAR VE BULUNDUKLARI KU- RUMLAR	131
KAYNAKÇA	133
İNDEKS	139

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.y.	: Adı geçen yer
A.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: çeviren
DİA	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
DMA	: <i>Dictionary of Mediavel Ages</i>
Ed.	: Editör
E.J.	: <i>Encyclopedia of Judaica</i>
ODB	: <i>Oxford Dictionary of Byzantium</i>
İA	: <i>Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi</i>
M.S.	: Milattan Sonra
NCE	: <i>New Catholic Encyclopedia</i>
ö.	: ölümü
s.	: Sayfa
trns.	: translators
thk.	: tahkik
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: yayınyeri yok

ÖN SÖZ

İçinde yaşamakta olduğumuz dünyanın herkes için eşit derecede yaşanabilir bir hale gelmesi, başka şeylerin yanı sıra, onda yaşayanların birbirlerini daha iyi tanımalarına bağlıdır. Özellikle, aralarında uzun ve rekabete dayalı tarihsel ilişkilerin bulunduğu toplumların buna daha çok ihtiyaçları vardır. Zira rekabete dayalı düşmanca ilişkiler, başkaları hakkında gerçeğe dayanmayan, hayalî, kurgusal ve büyük oranda çarpıtılmış bir imajın üretilmesine sebep olur. Bu tür imaj üretiminin bilinen en iyi örneklerinden biri, doğu ve batı Hıristiyanlarının İslam ve Müslümanlar hakkında ürettikleri imajdır. Müslümanlarla ilk olarak karşılaşan Doğulu (Nestûrî, Melkit, Monofizit vs.) Hıristiyanların VII. yüzyılda başlattıkları bu imaj oluşturma süreci, Latin Batı dünyasında XII. ve XIII. yüzyıllarda tamamlanmış ve sonraki yüzyılların Batılı Hıristiyan yazarları, meseleyle alakalı yeni şeyler söylemek yerine, söz konusu zaman diliminde oluşturulmuş imaja temel teşkil eden argümanları bir araya getirmek ve tekrar etmekle yetinmişlerdir. Hatta o dönemde oluşan imajın, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yoğun oryantalist çalışmaların ürettiği, İslam hakkındaki muazzam bilgi birikimine rağmen, çok az değişerek XX. yüzyıla kadar varlığını devam ettirdiği bile söylenir/ebilir¹.

¹ Annemarie Schimmel, "XII. Asırda İslam Dini ile Hıristiyanlık Arasındaki Münasebetler", *AÜİF Dergisi*, 1953/2, s. 71; Norman Daniel, bu değişmezliğin sebebinin, problemin değişmeyen doğasıyla açıklanabileceğini söyler, *Islam and West, The Making of An Image*, Oneworld, Oxford 1993, s. 11; W. M. Watt, *Müslüman-Hıristiyan Diyalogu*, çev. Fuat Aydın, Birey Yayınları, İstanbul 2000. Burada söz konusu dönem aralığında İslam hakkında onu doğru bir şekilde anlatan metinlerin hiç bulunmadığını kasetmek doğru olmadığı gibi böyle olduğunu söylemek de istemiyoruz. Özellikle Haçlı seferleri döneminin, Batı İslam algısının daha kötü olmasına ya da egzotik hale gelmesine katkıda bulunan yazıların kaleme alınmasına vesile ol-

Günümüzde, (İran devrimi, Sovyet işgali sonrası Afganistan, Çeçenistan ve özellikle de 11 Eylül'de yaşananlar gibi) farklı etkenlerle desteklenerek varlığını hâlâ devam ettiren bu imajın kaynakları ve oluşum süreci hakkında Batı literatüründe özellikle 1950'lerin sonlarından itibaren olmak üzere John V. Tolan², R. W. Southern³, Norman Daniel⁴ ve James Kritzeck⁵ gibi yazarlar tarafından ciddi çalışmalar kaleme alınmıştır. Doğrudan bu imajın oluşumuyla alakalı olmasa da aynı konuya farklı açılardan bakan W. M. Watt, Bernard Lewis, Maksim Rodinson, Albret Hourani ve benzerlerinin çalışmaları da bunlara ilave edilebilir. Türkçe'de Southern, Watt⁶, Lewis⁷, Rodinson⁸, Hourani⁹ ve Hüseyin'in¹⁰ konuyla alakalı çalışmalarının çevirilerini bir kenara bırakırsak, kadim dönemde Batı'nın İslam anlayışının kökenleri ya da tarihine dair telif edilen, İbrahim Kalın'ın makalesi¹¹; bu makalenin bir anlamda genişletilerek kitaplaşmış hali olan *İslam ve Batı*¹² ve İslam'ın Batı Medede-

duğu gibi onu doğru şekilde anlatmaya çalışan metinlerin ortaya çıkmasına da vesile olduğunu unutmamak gerekir.

² John V. Tolan, *Saracens, Islam in the Medieval European Imagination*, Columbia University Press, New York 1959; *Medieval Perceptions of Islam*, Garland Publishing, New York & London 1996.

³ *Western Views of Islam in The Middle Ages*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1962.

⁴ Yukarıda zikredilen eser.

⁵ James Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam*, Princeton 1964.

⁶ Watt, a.g.e.

⁷ Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupayı Keşfi*, çev. İhsan Durdu, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.

⁸ Maxim Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslam*, çev. Cemil Meriç, Pınar Yayınları, İstanbul 1983.

⁹ Albert Hourani, *Batı Düşüncesinde İslam*, çev. Celal A. Kanat, Pınar Yayınları, İstanbul 1996.

¹⁰ Asaf Hüseyin, *Batının İslam'la Kavgası*, çev. Mesut Karaşahan, Pınar Yayınları, İstanbul 1991.

¹¹ İbrahim Kalın, "Batı'da İslam Algısının Tarihine Giriş", *Divan, İlmî Araştırmalar*, 2003/2, s. 1-51.

¹² İbrahim Kalın, *Batı ve İslam*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007. Elinizdeki kitabın yayımlanmasından sonra İbrahim Kalın, bu son çalışmasını daha da genişleterek, *Ben, Öteki ve Otesi, İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*, İnsan Yayınları, İstanbul 2016, adlı kitabını yayımlamıştır. Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkisi*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004. Özellikle bkz. "Karşı Karşıya İki Din" adlı bölüm. Burada Batı ve Doğu Hıristiyanların İslam'a bakışlarını ele alır ve bizim burada kendilerine gönderme yaptığımız insanlar ve yaptıkları çalışmalar hakkında bilgi verir, s. 95-129.

niyetinin oluşmasındaki etkisinin araştırıldığı; bu bağlamda olmak üzere konuya yer yer temas eden Bekir Karlığa'nın *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkisi* ile Yücel Bulut'un *Oryantalizm'in Eleştirel Kısa Tarihi*¹³ adlı çalışmalarını dışında başka bir çalışma yok gibi görünmektedir¹⁴.

Daha önce yayınlanmış¹⁵ olan bir makalenin genişletilmiş hali olan elinizdeki çalışma, Müslüman-Hıristiyan ilişkileri bakımından hem geçmişin hem de günümüzün anlaşılması için hayati öneme sahip olan böyle bir konuya dar kapsamlı, ancak oldukça önemli olduğu düşünülen bir katkıyı hedeflemektedir. Bu katkı, Latin Batı dünyasındaki İslam algılayışının oluşumunda Doğu Hıristiyanlığının etkisi ve bu etkinin uzun süre devam eden belirleyiciliği bağlamında olacaktır. Söz konusu etki ve onun sürekliliği ise, *Risâletü'l-Kindî/Risâle* (Batıda *Apology of Kindî/Apology*) olarak bilinen metin örneğinde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bununla hem Batı İslam algısının oluşmasına rol oynayan kaynaklardan en azından biri ortaya konulmaya çalışılmış olacak hem de Doğu ve Batı Hıristiyanları'nın İslam'a ve Müslümanlara dair algılayışlarında hemen hemen aynı sürecin yaşandığı ve iki grubun İslam'ı algılayışlarında muayyen bir ilişkinin/sürekliliğin mevcut olduğu gösterilmiş olacaktır.

Söz konusu bu hedefe uygun olarak çalışma dört bölümden ve elde edilen verilerin değerlendirilmesinden ibaret olan bir sonuç kısmından oluşacaktır. Birinci Bölüm'de, doğu ve batı Hıristiyanlarının Müslümanları algılayışları ve bu algılayışlarındaki yaşanan değişimler kısaca ele alınacaktır. İkinci Bölüm'de iki cenahın algılayışları arasındaki benzerliğin/bağlantının/sürekliliğin var olduğunun bir göstergesi olarak onların

¹³ Yücel Bulut, *Oryantalizm'in Kısa Tarihi*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2002. Özellikle bkz. "Ortaçağdan Aydınlanmaya Avrupa'da İslam Anlayışı", s. 39-81.

¹⁴ Ömer Faruk Harman'ın doğu ve batı Hıristiyanlarının İslam'a bakışı ve ona yönelikleri eleştiri konularını, kısa ve tarihsel bir tarzda ele alan, "Hıristiyanların İslam'a Bakışı", *Asrımızda Hıristiyan Müslüman Münasebetleri*, Ensar Yayınları, İstanbul 2005, s. 105-117 adlı makalesi de bu bağlamda zikredilebilir.

¹⁵ Fuat Aydın, "Batı'nın İslam Anlayışının Doğulu Kökenleri ya da Abdülmesih İshak el-Kindî'nin *Risâle*'sinin Serancamı", Seyfi Kenan (ed.), *Osmanlılar ve Avrupa, Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s. 189-255.

İslam tasavvurları maddeler halinde verilecektir. Üçüncü Bölüm'de bu benzerliğin/bağlantının/sürekliliğin altında yatan muhtemel kaynaklar tespit edilmeye çalışılacaktır. Dördüncü Bölüm'de bir önceki bölümde zikredilen kaynaklar arasında belirleyici olduğu düşünülen *Risâletü'l-Kindî* adlı eser, daha ayrıntılı olmak üzere ele alınacaktır. Bu kısımda, *Risâle*'nin modern dönemde ortaya çıkışı, sahil olup olmadığı, yazarı, yazıldığı yer ve tarih hususu ele alınacak, daha sonra onun muhtevasının nispeten geniş bir tanıtımı yapılacaktır.

Bu muhtevanın tanıtımı yapılırken, metnin kendisinde zikredilen şeyler tasviri bir şekilde verilmeye çalışılacaktır. Bu sırada da hem Müslümanların düşünce ve ifadelerine hem de tarihsel olarak doğru olmayan birçok düşünce ve ifadeye yer verilecektir. Bunların yanlışlıklarını göstermeye yönelik herhangi bir çaba gösterilmeyecektir. Bunu yapmamış olmamız, buradaki her şeyi doğru kabul ediyor olmamızdan daha ziyade, az önce de söylediğimiz gibi bu tanıtımdan hedef, *Risâle*nin ne dediğini doğru bir şekilde ortaya koymaktır. Zikredilenlerin doğruluğunu yanlışlığını ve bunların kaynaklarını göstermeye çalışmak yapılması gereken bir şey olmakla birlikte, elinizdeki araştırmanın hedefleri arasında yer almamaktadır.

Muhteva tanıtımından sonra *Risâle*'nin Latin Hıristiyan dünyasına geçişi ve oradaki İslam algısının oluşumu üzerindeki etkisi ve söz konusu etkiyi icra yolları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu da iki şekilde yapılacaktır: İlk olarak, *Risâle*'nin Saygın Peter tarafından Müslümanları Hıristiyanlaştırma projesinin birinci ayağı olarak gördüğü, İslam ve Müslüman adetleri hakkında doğru bilgi edinmek amacıyla sonradan *Toledo Külliyyatı/Derlemesi* olarak bilinenin bir parçası olarak Latince çevirisinin, ikinci olarak *Risâle*'nin doğrudan Arapça'sını kullanarak Petrus Alfonsi'nin kaleme aldığı metnin okuyucularının izi sürülecek ve bize kadar gelen el yazması metinleri ortaya konularak yapılacaktır. Bu sonuncu konu ise Beşinci Bölüm'ü oluşturacaktır.

Çalışma sırasında, İslam'la ve Müslümanlarla alakalı metin kaleme alan çok sayıda insanın (Saygın Peter, Toledolu Peter, Viterbolu Godfrey Beavislu Vincent, Ramon Marti, Riccoldo Montecroce, Cusalı Nicholas¹⁶ vs.) adı zikredilecek; ancak çalışmanın hedefine uygun olarak bunlar hakkında zaman zaman yapılan kısa açıklamalar dışında bilgi verilmeyecektir. Bu kişiler batı İslam algısının oluşmasında önemli işlev görmüş ve sonraki nesiller tarafından bu konuda uzun bir süre otorite kabul edilerek kendilerine başvurulmuş insanlardır. Onlar, Batı İslam algısının oluşmasındaki söz konusu katkılarından dolayıdır ki, haklarında kendilerine buradakinden çok daha geniş yer ayrıldığı çalışmalar yapılmasını hak eden kimselerdir. Batı İslam algısının/imajının oluşmasının tarihsel bir resminin ortaya konulması istendiğinde -ki bu acilen yapılması gereken çalışmalardan biridir-, bunlar her biri haklarında makale, lisans ve yüksek lisans ve doktora tezleri yapılması/yazılması kaçınılmaz olan kişilerdir.¹⁷

Sakarya-2011

¹⁶ Cusalı Nicholas ve İslam algısı hakkındaki bir çalışma için bkz. Mahmut Aydın, "Hıristiyan Batı Dünyasında 'Öteki'ne Yönelik Diyalog ve Uzlaşma Düşüncesinin Ortaya Çıkışı: Cusalı Nicholas (1401-1464) Örneği", *Osmanlılar ve Avrupa, Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s. 321-345.

¹⁷ Elinizdeki kitabın bu ikinci baskısında, metin yeniden gözden geçirilmiş; basılımsından bu yana geçen sürede konuyla ilgili yapılmış olan çalışmalardan ulaşılmış olanlar dipnotlara ve bibliyografya kısmına ilave edilmiştir.